

УДК 811'111
С. О. Швачко
Сумський державний університет

Статус числівників у вільних та фразеологічних словосполученнях

У статті аналізуються лінгвокогнітивні аспекти числівників у контексті вільних та фразеологічних словосполучень. Фокусується увага на семантичній девіації числівників дискантних мов.

Ключові слова: числівники, вільні та фразеологічні словосполучення, семантична девіація.

The article in question deals with the status of Numerals as far as their linguo-cognitive aspects are considered. Attention is being focused upon their semantic deviations in different languages.

Key words: Numerals, linguo-cognitive aspects, semantic deviations.

Актуальність теми дослідження зумовлена тенденціями сьогоденної лінгвістики до вивчення питань системно-функціонального буття мовних одиниць [1; 2]. Об'єктом дослідження є числівники англійської мови, предметом – їх статус в умовах вільних та фразеологічних словосполучень. Завданням роботи є осмислення еволюції зазначених квантитативних одиниць, їх ідентифікації в умовах малого синтаксису. Мета статті полягає в аналізі процесів деквантифікації та десемантизації числівників на їх діасинхронічному векторі.

У лексико-семантичному полі кількості (ЛСПК) англійські числівники посідають домінантне місце, що зумовлюється їх регулярною співвіднесеністю з натуральними числами, використанням у прямій і опосередкованій лічбі, спроможністю позначати точну, неточну та приблизну кількість [3]. За межами ЛСПК квантитативні слова – числівники позбавляються опорних сем, десемантизуючись, позначають адгерентні ознаки предметності, синкретичності та семантичної пустоти [4].

У фразеологічному контексті числівники семантизують невизначену кількість, а у синтаксичному – приблизну. Сучасні англійські числівники

детермінуються дискурсивними чинниками. На синтагматичному рівні вони позначені поліфункціональністю та семантичною девіацією [5].

Числівники характеризуються високою комбінаторикою як на рівні словосполучення, так і словотворення. У словотворчій парадигмі нумеральні основи утворюють спільну частину опозиції. Пор. *five :: fiver :: fifth :: fivefold*. Похідні одиниці співвідносяться /корелюють з основами числівників, залежать від них. Числівники, співвіднесені з першим десятком чисел, частіше за інших вживаються як кореневі морфеми повнозначних і службових слів. Пор.: *twins, to ten, Twain, between, four-eyes, four-flush, one-armed, one-eye (mind), three-piece*.

За межами терміносистеми кількісні одиниці (КО) позначають приблизну та невизначену кількість. Але семантичні девіації КО на цьому не закінчуються, у їх еволюції з'являються предметні та квантитативні семи. Адитивним є також синсематичне вживання КО, наприклад, що спостерігається в поверхневих структурах римованих текстів. З часом поліфункціональність КО збільшується, набирає нових обертів. КО використовується в аксіологічній практиці, в суб'єктивних коментуваннях. У домені КО діє закон мовної асиметрії, відсутності ригористичної відповідності між формою та змістом, значенням та функцією. Це є очевидним у феномені синкретичності, поліфункціональності та полімодальності КО.

Квантитативні одиниці актуалізують як кількісні, так і кількісно-якісні, якісні ознаки предметів, артефактів та явищ, про що свідчить дослідження фразеологічного корпусу з нумеральним компонентом – числівником (ФО(ч)). Десемантизація КО простежується, як показує дослідження ФО(ч), у лексикалізованих одиницях на позначення невизначеної та спустошеної квантитативності. КО мають тенденцію позначати кількісні ознаки полярних денотатів (абстрактних та конкретних). Пор.: англ. *two heads are better than one, thousands of kisses*; укр. *за кусок кишки – сім верст пішки, сім раз одмір, а потім одріж*; рос. *сто пудов соли, семь мешков радости, без пяти минут студент, тридцать четыре процента любви*.

Квантитативні словосполучення "під натиском" дискурсу модифікуються, набирають рис ірреальності та неочікуваності. При цьому КО використовують креативні резерви мови, її динамізм та адаптивність. Показовою є мова преси, у якій КО почувають себе комфортно. Пор.: рос. *террорист стоимостью миллион долларов; выборы обошлись в 13 гектаров наглядной агитации, 70 часов рекламы, 21000 хвалебных газетных публикаций, более 1 млн 300 тыс слов обещаний и миллиарда нервных клеток* [2].

„Пустими” числівники стають не зразу, до цього вони проходять етап семантизації понять „багато, мало”. Пор.: англ. *one in a hundred, one to thousand, a stitch a time saves nine, two heads are better than one*; укр. *біда не ходить одна, а з дітками; на всі чотири сторони*; рос. *ум - хорошо, а два - лучше; старый друг лучше новых двух*. При повній десемантизації числівники номінують якісні ознаки. Пор.: англ. *dressed up to the nines* „одягнутий модно, зі смаком”, *nine worthies* „знамениті люди”, *a cat has nine lives* „живучий”. Наступним кроком до „семантичної пустоти” є використання числівників як орнаментальних одиниць, актуалізаторів ритму та рими, що спостерігається у лічилках, дитячих віршиках та скоромовках [5].

„Пусті” числівники замінюються іншими словами, що оберігають римовану поверхневу структуру тексту. Пор.: англ. *one, two, three, four, five, Once I caught a fish alive; Intery, wintery, coterie, corn, Apple seed and briar thorn*. Замінники використовуються і за межами англomовного дискурсу. Так, квазі-слова *hickory, dickory, dick* (дитяча пісенька) корелюють із кельтськими одиницями *hevera* ‘8’, *devera* ‘9’, *dick* ‘10’, які вживались у субмові пастухів Камбрії. Орнаментальні числівники, таким чином, заповнюють лакуни поверхневих структур, є фаворитами фразеологічних одиниць. Пор.: англ. *as cross as (two) dogs over a (one) bone; as like as (two) peas*. Пропуск числових конститuentів *two, one* не змінює квалітативного характеру словосполучення.

Універсальною для КО є тенденція до десемантизації, втрати квантитативності, до їх збагачення квалітативними, предметними та нульовими

семами. Виразниками квантитативних значень можуть бути лексеми, позбавлені квантитативних сем. Пор.: рос. *денег куры не клюют (много денег), куда деваться от княжон (слишком много невест)* .

Необхідно зазначити, що кількісні значення числівників вивірюються у символічних позначеннях типу: 4 – „символ порядку”, 7 – „символ достатку”, 100 – „символ повноти”, 13 – „символ нещастя” [2; 3].

Аксіологічний аспект притаманний порядковим ад’єктивам типу: англ. *first, second, third*, укр. *перший, другий, третій*. Наприклад: англ. *first teeth* „молочні зуби”, *second teeth* „постійні зуби”, *third teeth* „вставні зуби”, *second to none* „неперевершений”, *second thoughts* „подальші роздуми”; укр. *третій зайвий, сьома вода на киселі*; рос. *играть первую скрипку, третьего не дано*.

Нормативним для числівників стало позначення династій, телефонів, маршрутів, машин, брендів тощо. Слогани реклами насичені квантитативними одиницями типу *супер-, макро-, міні-*.

Метафори та інші тропеїчні засоби із КО вказують на інтенції адресанта, вербалізують його вплив на поведінку адресата. В гумористичних ситуаціях, анекдотах КО створюють ефект лінгвістичної гри. Пор.:

англ. *Teacher: If we take three from seven, what difference does it make?*

Pupil: That is what I say.

Потрібно зазначити, що у словосполученнях рос. *черта с два, раз, два и обчелся* ідея кількості зовсім розмита.

Семантична полівекторність числівників ілюструється також їх текстоутворювальною та аргументативною функціями. У текстах вони вживаються як елементи когезії, поряд з іншими конекторами та метатекстовими словами. Пор.: англ. *consequently, then, the following objectives, the next, in addition, therefore, the final items, furthermore, next two major projects, firstly, secondly, thirdly, the former, the latter, the last, so on, etc.*; укр. *таким чином, у зв’язку з вищезазначеним, загальновідомим є ..., крім трьох підсистем, декілька ключових явищ, по-перше, на нашу думку, зокрема, з одного боку, з*

іншого боку і т.п.

Одиниці з кількісними семами є фаворитами народної творчості та ідіолектів, які створюються за діючими моделями мови. Пор.: рос. *Умом Россию не понять, аршином общим не измерит* (Тютчев).

Числівники, з одного боку, слова міри і ваги, з іншого, мають багато спільного стосовно їх семантичної еволюції та функціонування. Термінологізація КО позначена втратою предметної семантики, збагаченням КО семами точної квантифікації. За межами терміносистеми та на фразеологічному просторі КО утворюють бінарну опозицію на позначення адгерентних понять „багато-мало”. На синтагматичному рівні КО притаманна семантизація бівекторності – точної, приблизної/невизначеної кількості. Детермінуючими факторами при цьому служать текстові та дискурсивні чинники. У семантичній еволюції КО повторюють свій цикл становлення: реверсують значення предметності, квалітативності та синкретичності. Лінгвістичні параметри КО обумовлені дієвістю лінгвальних та екстралінгвальних факторів, природою денотатів, ознаками останніх та шляхами їх пізнання.

Вектор стандарт \rightarrow експресія у домені КО є рушійною наскрізною силою, що розмиває етимологічні витoki зазначених слів, генерує семантизацію квантитативності, предметності, квалітативності, верифікує універсальний характер кількісних слів – їх поліаспектність, полівекторність і поліфункціональність.

Серед мовних засобів вираження поняття числа домінантне положення займають нумеральні сполучення (НумС), що вживаються для позначення фрагментів дійсності в їх кількісній репрезентації. Семантичним ядром НумС є іменники або квазі-іменники, а кількісними атрибутами – числівники. Основною умовою поєднання згаданих слів є дискретність, однорідність позначуваних об'єктів. Спільним для НумС англійської та української мов є їх використання для позначення точного або приблизного числа, що

зумовлюється характером пізнання.

Аналіз фактичного матеріалу показує, що НумС здебільшого вживаються для позначення точного числа. Так, при дослідженні 4000 НумС у кожній із порівнюваних мов виявилось, що 3570 НумС в англійській мові і 3387 в українській відповідно реалізують значення точного числа. Серед елементів, що передають колорит англійської мови, особливе місце посідають НумС зі словами міри та ваги (*mile, yard, foot, hundredweight, fathom, bushel, inch*). Ці слова за межами оригіналу передаються за допомогою транслітерації, а їх зміст коментується перекладачем. Відсутність збігу формальних характеристик елементів англійської та української мов спостерігається при позначенні дат, сторінок тощо. В англійській мові кількісні числівники вживаються замість порядкових у сполученнях типу *book three, chapter nine, in the year 1914, room fifteen, page thirty*. В українській мові подібна актуалізація є факультативною. Пор.: *Служив під другим номером станкового кулемета* (В. С. Кучер). Дж. Голсуорсі свої романи розпочинає посиленням на темпоральні параметри подій: *On June 15 1886* (The Man of Property); *When, in 1895* (In Chancery); *In that Summer of 1909* (To Let); *On that momentous mid-October afternoon of 1922* (The White Monkey); *at the end of September 1924* (The Silver Spoon); *by the spring of 1926* (Swan Song). Обов'язковою для англійців є фіксація дати написання листа та місця перебування автора: *11—Road, London, N. W. 5, 15 September 19 —; Vine Cottage, Oxford Road, Abington-on-Thames, Nr. Oxford, 13 May 19 —*. В англійській мові назва року передається кількісним числівником, а число місяця - порядковим: *1st January 1915... the first of January (January the first), nineteen (hundred and) fifteen; 3rd May 1789... the third of May (May the third) seventeen (hundred and) eighty-nine*. Розбіжності у порівнюваних мовах спостерігаються і при сполучуваності НумС із службовими словами. Так, український вираз *на десятій сторінці* перекладається англійськими сполученнями *at page ten, on page ten (at p. ten, on p. 10)*, що залежить від конкретної ситуації. Але в англійській мові, на відміну від української,

вживається кількісний числівник.

Серед засобів реалізації поняття приблизного числа в англійській та українській мовах виокремлюється структурний тип „іменник + числівник”, інверсивна конфігурація. Реалізація цим структурним типом числової апроксимації ілюструє ту роль, яку відіграє синтаксичне оточення, позиція лексеми та структура макросистеми.

Пор.: англ. *They are going in a day or two, aren't they?* (K. Prichard). *Sometimes a man, sometimes a girl or two* (Th. Dreiser). *This wood goes for a mile or two, if I remember* (J. Galsworthy).

укр. *Днів за п'ять до покосу, як захворів він* (І. Цюпа). *Нарешті, хвилин за десять Коцюбинський дозвонився таки* (Ю. Смолич).

При ідентичності моделі (іменник + числівник), стабільності порядку їх послідовності (проклітичне вживання іменника), однакового плану вираження числа (приблизного) згадувані патерни у порівнюваних мовах відрізняються лексичним наповненням. В англійській мові у цій структурі вживається тільки числівник *two*, а в українській мові – різні числівники. Сполучення типу *a day or two, bird or two, a hawk or two, a month or two, a girl or two, a year or two* знаходяться на межі вільних та стійких словосполучень, у яких стабільним компонентом є *two*, останній десемантизуючись, набуває значення "декілька". Пор.: англ *a word or two* – укр. *одно чи два слова, коротка бесіда, коротке висловлювання*. Структура вільного сполучення *кілометрів двадцять* при перекладі на англійську мову не зберігається, еквівалент тут відшукується за допомогою структурних типів *some 20 kilometres, about 20 kilometres, round twenty kilometers*.

Інверсивна конфігурація більш притаманна українській мові, в англійській мові НумС вживаються зі словами-специфікаторами *round, about, nearly, approximately, some* тощо. В українській мові тип «іменник + числівник» становить 18% усіх НумС, які вживаються на позначення приблизного числа, в англійській мові – лише 4,2%. Ці тенденції не можуть бути не враховані при

перекладі НумС. В умовах повного чи згорнутого НумС числівники реалізують квантитативну функцію. Нумеративну функцію виконують числівники як назви абстрактних чисел. У НумС іменники або їхні замітники вживаються на позначення живих істот (NumN1), об'єктів, артефактів (NumN2), явищ, подій (NumN3) і квантитативних одиниць (NumN4). Наприклад:

NumN1 - англ. *three rabbits, two birds, one child*; укр. *три собаки, дві кішки*;

NumN2 – англ. *two eggs, one cigar, forty books*; укр. *два будинки, п'ять стільців*;

NumN3 – англ. *two directions, four matches, three blows*; укр. *дві події, чотири змагання*;

NumN4 – англ. *two dozens, five acres, two minutes*; укр. *дві дюжини, п'ять гектарів, три секунди*.

Особливої уваги при перекладі заслуговують стійкі НумС. За семантичним принципом ці сполучення розпадаються на декілька груп. До першої групи належать НумС, що реалізують точну кількість (*in two* – наполовину. *Four Seas* – чотири моря, *Four Corners* – чотири сторони світу тощо). Значні труднощі при перекладі становлять НумС другої групи, числівники якої характеризуються семантичною дифузністю, широким смисловим обсягом Пор.: *in two twos* – миттю, *to be in two minds* – бути в нерішучості, *two by four* – пуста розмова, *one and all* – усі разом і кожен зокрема. Адекватному перекладу одиниць цього типу сприяє знання мови та її історії. Деякі НумС асоціюють з міфологією, відтворюють магічне ставлення людей до чисел. Пор.: *seven sins, seven virtues, seven stars, the twelve disciples*. У третій групі відособлюються НумС з компонентами-числівниками, що позбулися кількісного значення і виконують роль «будівельного матеріалу». Пор.: *like one o'clock* – дуже швидко, чимдуж, *as cross as two sticks* – дуже злий, *as two peas* – дуже схожі тощо. Ці сполучення вживаються для позначення якісних ознак, суб'єктивних оцінок, що становить одну із перекладацьких

складностей.

Серед фразеологічних НумС у порівнюваних мовах виділяється група сполучень з ідентичним фігуральним смислом. Пор.: англ. *one scabby ship will mar a whole flock* – укр. *одна паршива вівця усю отару псує; if you run after two hares you will catch neither* – укр. *за двома зайцями поженешся, жодного не спіймаєш; to make two ends meet* – укр. *зводити кінці з кінцями*. Зберігати колорит оригіналу важче, коли порівнюваним НумС притаманна тільки схожість смислу. У цьому разі використовують традиційні форми транслятора. Пор.: англ. *one drop of poison infects the whole tun of wine* – укр. *ложка дьогтю у бочці меду*, англ. *when two Sunday's meet together* – укр. *після дощук в четвер*. Національний колорит мови представляють НумС, які не мають еквівалентів за межами оригіналу й експлікуються за допомогою коментаря: Пор.: англ. *Five o'clock tea* – укр. *чай між другим сніданком та обідом*, англ. *to accept the Chiltern Hundred* – укр. *знімати з себе відповідальність члена парламенту*; англ. *the old thirteen* – укр. *колишній державний стяг США*.

Минуле відлунюється у фразеологічних одиницях (ФО) оригіналу та транслятора, універсальним є те, що ФО різних мов вступають у двобій не лише з вихідними синтаксичними структурами, але й з усталеною фразеологією. Фразеологія як проміжний рівень знаходиться на межі лексико-семантичного і синтаксичного рівнів. В англійській мові особливе місце посідають фразеологічні одиниці з числівником – ФО(ч). ФО(ч) притаманна усталеність, окремооформленість і семантична цілісність. ФО(ч) належать до гетерогенних полілексемних одиниць з відповідною структурою та семантикою. ФО(ч) – це вторинні похідні комплекси. Схожість поверхневої структури омонімічних корелюючих словосполучень не передбачає тотожності їх значення. Пор.: *one of these days₁* – перемінне словосполучення та *one of those days₂* (only in reference to the future) – ФО(ч). Останнє словосполучення має декілька синонімів. Пор.: *some day, some time or other, some of these days* (amer.) – "цими днями", "незабаром", "коли-небудь". ФО(ч) у своїй семантичній

еволюції відходять від перемінних одиниць, дистантують від них під впливом дивергенції.

У ФО(ч) віддзеркалюється еволюція становлення числівників – від назв предметів до позначення кількісних, а потім – якісних ознак і предметів. Досвід пізнання кількісних відношень навколишнього світу засвідчується також і в десемантизації числівників. В умовах фразеологічного контексту числівники вживаються на позначення малої або великої кількості. Мотивацією тут служить вихідне числове навантаження нумеральних компонентів. Паукальність (незначна кількісна величина) вербалізується за рахунок "малих" чисел, а гіпертрофована величина – за рахунок "великих" чисел. Перекладач зазвичай орієнтується на зазначену тенденцію і передає зміст ФО(ч) еквівалентами транслятору. Пор.: англ. *one or two, two or three, four or three* – укр. *декілька, небагато*; англ. *two by four* – укр. *дріб'язковий, незначний*; англ. *thousand and one* – укр. *дуже багато*; англ. *to have fifty things to tell smb.* – укр. *мати багато новин для когось*. ФО(ч) у своїй еволюції охоплюють первинні та вторинні знаки. Вихідні (первинні, перемінні) нумеральні словосполучення трансформуються у вторинні (похідні, стабільні) фразеологічні словосполучення. У новоутворених одиницях кількісне наповнення ФО(ч) поступається якісному або субстантивному. Вивчення перекладацьких аспектів ФО(ч) дає можливість осмислити експресивно-емоційні потенції числівників, їх когнітивне навантаження, ретроспективне буття та сучасне функціонування.

Висновки. Семантичний континуум ФО(ч) відображає становлення нумерального пласта лексики, образотворчу спроможність мови, адаптивні можливості квантитативних одиниць, їх векторні модифікації та семантичні зсуви.

Література

1. **Арутюнова Н. Д.** Проблема числа // Логический анализ языка. Квантитативный аспект языка / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Индрик, 2005. – С. 5–21.

2. **Большакова Г. Н.** Единицы с количественной, качественно-количественной и количественно-оценочной семантикой в идиолекте и идиостиле В. Набокова : монографія / Г. Н. Большакова // Логический анализ языка. Квантитативный аспект языка; отв. ред. Н. Д. Арутюнова.- М. : Индрик, 2005. – С. 521–534.
3. **Жаботинская С. А.** Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка) / С. А. Жаботинская. – М. : ИЯ РАН, 1992. – 216с.
4. **Швачко С. О.** Квантитативні одиниці англійської мови: перекладацькі аспекти : посібник / С. О. Швачко. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 128 с.
5. **Швачко С. О.** Слова міри і ваги : лінгвокогнітивні аспекти : монографія / С. О. Швачко. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – 132 с.

Швачко, С.О. Статус числівників у вільних та фразеологічних словосполученнях [Текст]/С.О. Швачко// Наукові студії (культура, освіта - антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія. Філологія. Педагогіка. Економіка / Редколегія: Р.В. Болдирев та ін. - К.:Міленіум, 2012. Вип. 1, А. - XVII. - 474 с.- С. 277-288.